

La Guerra Civil en la memòria personal.
Plegar els morts amb pales.
Els bombardeigs de l'hivern de 1938.

Ezequiel Gort Juanpere

Fa vuitanta anys, el gener de 1938, Reus patí uns bombardeigs molt greus que quedaren gravats en el record de la gent. Vegem-ne els fets per mitjà d'alguns dels testimonis.

Després dels primers temps de la Revolució, el 1936, la vida quotidiana en bona mesura es normalitzà. Com recorda Maria Tarragó: «El que és curiós és que hi anàvem molt pel carrer, vull dir no hi havia la por que estàvem en guerra». I és que fins a la tardor de 1937 la gent no va prendre consciència de què era un bombardeig, tot i que es van fer alguns simulacres que la gent es va prendre de broma. Com afirmava Teresa Juanpere, «no sabíem res. La por ens va anar entrant a poc a poc».

El primer bombardeig va ser el 9 d'abril de 1937 al camp d'aviació, i hi hagué la primera víctima mortal, a la Canonja. Després n'hi hagué algun altre als afores, el més proper a la Munta i Baixa, el 24 d'agost, però no se li donà importància: «Ens van dir: “—Han tirat tres o quatre bombes per allí a l'era del Deume, per allí a la Munta-i-Baixa” (Ramon Pellicer)».

Però el primer que es recorda, perquè per primera vegada va traumatitzar la gent, i els féu veure què era un bombardeig, va ser el 17 de setembre. Aquell dia encara hi hagué gent que van pujar als terrats en lloc d'amagar-se, com va fer Emília Guinjoan: «El primer bombardeig va ser l'any 37, a l'estiu. Jo era dalt, al terrat. [...] vam veure com queien les bombes.»

La por va aparèixer per primera vegada: Recorda Rosa Monné que «El primer dia ens va agafar tanta por que no vam dormir a casa» o bé Ramon Sans: «A partir d'aquell moment, com jo que vaig tenir una esgarriança enorme, la gent ja es va donar compte que allò no anava de broma» i encara Xavier Amorós: «la decisió de la família va ser fulminant. Em van enviar a Pradell l'endemà mateix». La gent començà a marxar de Reus cap als masos i els pobles de la rodalia. Miquel Serra apunta que en deien la «columna de la por»

La ciutat comptà amb unitats de defensa, tant activa com passiva, però de fet l'única defensa efectiva per a la gent eren els refugis i llavors se'n van construir molts. Mentrestant, el terror augmentava. El desembre hi hagué set de bombardejos, però va ser molt pitjor el mes de gener de 1938.

El primer va ser el dia 11, i causà, almenys, un mort i quatre ferits. Però, per ben poc, hauria pogut ser un dia molt negre per a la ciutat, perquè les bombes caigueren a tocar d'una escola on hi hagué ferits, i també en van caure prop de l'Institut. Sortosament, no es repetí la tragèdia de Lleida de dos mesos abans.

Entre els nens hi havia Ramon Ferran: «[...] el mas Bertran, tocant al barranc de l'Escorial, que hi havia també un col·legi de pàrvuls, i allí ens vam reunir varis col·legis. I aquell dia van vindre els avions [...]. Els vam veure quan venien i les mestres van agafar els *crios* i tots amagats. I a mi me

van fer amagar sota d'una taula de marbre, encara tinc el record, una taula de marbre, i llavons foten una bomba a quatre metres d'on estava jo.

Però com que estava tancat tot i era petita la bomba, el que va fer és que va rebentar la porta i van caure trossos i coses. I jo sota la taula de marbre, així, acotxat, em va caure tot lo damunt. I van ferir a dos nois. Me'n recordo que dos nois que hi havia per allí, que no es van amagar, van acabar sangrejant i tots ferits.»

També en va caure una a la plaça de Sant Francesc, prop de l'Institut. Hi havia molts alumnes, com Jaume Agudé, al pati i a les classes: «Jo havia començat a l'Institut, feia el segon curs de batxillerat [...], se sent una explosió tremenda i ens vam quedar tots esverats. Tots els vidres del pati que anaven volant, tots ens vam *acurrucar* allí a les columnes. Però allavons comença a venir una fumada, una terrada horrorosa, que no vèiem res. Eren només ganes de sortir d'allí perquè no sabíem si en caurien més, de bombes. Anem a sortir a la plaça del Sant Francesc i no es veia res perquè havia caigut la casa del davant, cantonada al carrer de Sant Francesc. Aquella cantonada es va ensorrar tota de dalt a baix. I la polseguera que va fer va entrar cap dins [a l'Institut] i no es veia res. Si aquella bomba hagués caigut allí al pati, tota aquella brivallada ara no seríem aquí ni molt menys.»

El 12 un nou bombardeig amb un mort i alguns ferits, les bombes tornaren a aproximar-se a l'Institut, però aquesta vegada la majoria van petar al camp, sense provocar gaires danys.

El 13 les bombes anaren des del carrer de Santa Clara al Reus Deportiu i va ser tràgic. Vam morir almenys 15 persones i hi hagué almenys 22 ferits. Una carta d'un noi dirigida al seu pare, que era fora de la ciutat, en fa una breu descripció: «[...] no tenim humor per a res perquè avui l'han feta molt grossa i hi ha unes desgràcies de cases terribles, de víctimes no gaires.» El noi no l'encertà pel que fa a les víctimes. Aquest dia hi hagué el nombre més alt des que havien començat els bombardeigs, però el més esgarrifós, pel que fa a les víctimes encara no s'havia produït. Va ser el dia 21.

Aquest dia el bombardeig s'inicià per la fàbrica d'avions(a l'Escola del Treball), va afectar després cal Tarrats, al carrer de Sant Joan, i després diverses cases del carrer de Sant Elies, Güell i Mercader, Prat de la Riba i plaça de la Llibertat.

Al carrer de Sant Elies va ser especialment greu el cas dels Forès. Maria Dolors Forès explica, del record del seu pare: «El meu avi i la meva àvia, tots dos van morir en aquest bombardeig. Al meu avi li va arrencar el braç, la bomba. Li va arrencar el braç i li va ferir al pit. I la meva àvia va morir esclafada entre dues bigues de la casa [...]. Quant a la Josepa Forès Ferran, la tia Pepita, al moment del bombardeig estava al llit, estava malalta. [...] I amb això cau la bomba. La van trobar al mig del carrer, amb una gran ferida al cap.»

La Pepita, però, es va poder salvar. També es recorden altres escenes, també tràgiques, encara que sense morts. Com passava a cada bombardeig, moltes de les persones afectades en perdre la casa on vivien ho perdien tot, i quedaven en la més absoluta misèria.

Però també la memòria recull escenes que, malgrat que tràgiques, semblen més anecdòtiques. Emília Guinjoan: «El dia 21, que va caure la bomba a cal Forès, doncs al davant també va caure una bomba. I aquella dona era al vàter i la casa es va enfonsar. Lo vàter no va caure i ella va quedar allí dalt, però amb vida. La van tindre d'anar a buscar los bombers. Que era la sogra d'un germà meu».

L'escena més recordada, però, és a la plaça de la Llibertat, on una bomba va encertar una de les entrades del refugi al moment que hi baixava la gent. N'hi havia molta de gent, perquè a més de ser una zona molt transitada, acabava d'arribar un tren i perquè en aquell punt hi havia una parada de venda d'oli, que era una de les coses que venien a buscar els forasters.

Va ser una carnisseria que restà gravada en la memòria de la gent i ens l'ha recordat gairebé tots els informants, sobretot el detall que les víctimes havien quedat tan destrossades que les havien de plegar amb pales. Tots els testimonis ens han tramès l'horror indescriptible d'aquell moment: «—Ojalà no hi hagués anat! Perquè lo que vaig veure... Hi havia trossos de gent penjada pels fils de *l'electra*, per la façana de la Caixa d'Estalvis, per les branques dels arbres...»

Ramon Pallicé tenia 10 anys. Hi va anar i explica que: «A la plaça dels Quarters, allò era un espectacle dantesc. Ja hi havia ambulàncies i bombers, una gentada corrent i ferits. Jo m'hi vaig apropar una mica i davant de la Caixa d'Estalvis hi havia una bicicleta a terra, una bicicleta, i al clip del pedal hi havia lo peu dintre la sabata, allí enganxat.»

Emília Guinjoan ens explicava que: «El meu germà [que tenia uns 10 anys] va anar cap amunt a veure-ho, i va arribar allí i va veure un cotxet de criatura [...] i dintre el cotxet de la criatura hi va veure un braç. Un braç d'una criatura. Que es veu que devia morir la mare i devia morir lo fill. Diu: “—I allò sempre ho portaré clavat, sempre me'n recordo”.»

No cal seguir insistint en aquests detalls que ens han repetit tanta gent... El pànic augmentà des d'aquest dia, com recorda Francesca Ferré, «Al cap d'un *rato* vam saber que a l'hospital hi havia una gentada, i van arribar les primeres ambulàncies i los primers camions que portaven morts... A trossos els treien! I a la gent li va agafar un pànic. Tothom corria. “—Què passa? Deu venir un altre bombardeig”. Tot déu corrent. Això és un pànic. I naltros també corrent, la meva àvia que era velleta també corrent, des de la cantonada del carrer dels Recs». Com recordava Teresa Juanpere, la gent corria només perquè veia córrer algú.

Tres dies més tard es repetí la tragèdia i aquesta vegada repartida en dos bombardeigs, també amb moltes víctimes.

El primer va ser poc abans de les vuit del matí, en un moment en què els carrers eren plens de gent que entrava a la feina. Les bombes caigueren entre el camí de l'Aleixar i el de Castellvell, afectant novament, entre altres, la zona de l'actual plaça de la Llibertat. Fou especialment dramàtic prop de l'església de Sant Joan, reconvertida en taller col·lectivitzat de fusteria, on es visqueren escenes semblants a les de tres dies abans a la boca del refugi de la plaça dels Quarters.

Francesca Ferré, que tenia un germà fuster, recorda el neguit viscut: «Això eren les vuit del dematí, que els fusters entraven a l'església de Sant Joan, on van fer la col·lectivitat de fusters. I era l'hora que les noies també anaven a treballar a les sederes, que hi havia quatre o cinc sederes per allí. I hi havia una joventut... Van tirar bombes, i jo he vist, que és molt trist, plegar trossos de carn amb una pala!»

La primera notícia que li havia arribat era que el seu germà era mort, «I em deien: lo Ferré s'ha mort...! I jo cap allí... buscant entre la gent. I un altre fuster m'agafa i em diu: “—Tranquil·la, que ton germà és al mas. El que s'ha mort és el *Ferro*...” I mentre buscava per allí, desesperada, hi havia els de la Creu Roja i arreplegaven els cossos amb pales, perquè van quedar, com no ho vulgheu sapiguer. I jo vaig marxar, al dir que mon germà era viu...»

Tanmateix, d'aquest bombardeig, tot i repetir-se la mateixa imatge de tres dies abans, i morir també algunes persones més al carrer de Prat de la Riba, l'únic divulgat era la bomba que va caure sobre la casa Gay, on hi havia el museu i l'arxiu. La destrossa del patrimoni històric de la ciutat va ser, doncs, també molt gran. Les bombes arribaren fins al camí de Castellvell, cap on hi havia ca l'Espinós.

Cap a la una del migdia hi hagué un segon bombardeig que afectà els afores de la ciutat, i especialment una fàbrica, cal Bescós, a la carretera de Falset i on treballaven una cinquantena de dones. Es dedicava a la producció de conserves de carn. Era un dels objectius marcats per l'aviació enemiga: calia destruir també les fonts d'alimentació dels soldats.

En el primer van morir més de vint persones i en segon una vintena més, en total, hi hagué almenys quaranta-cinc víctimes mortals. El nombre de ferits també va ser elevat, dels quals sabem que setze o disset van haver de ser traslladats a l'hospital de Tarragona. Els serveis locals no devien donar l'abast.

Aquests bombardeigs van provocar la sortida massiva dels reusencs cap als masos o cap als pobles de la rodalia, tot cercant un lloc suposadament segur. La gent havia començat a marxar des del setembre, però ara Reus es buidà. Francesc Gras remarca, «No va quedar gent a Reus. Tot tancat».

Entre altres testimonis, el de la Paquita Salas, que des de Maspujols escrivia als seus familiars dient-los com, a causa dels bombardeigs, el dia abans –el dilluns, 24– havien marxat de Reus: «[...] i a la 3ª alarma el Paco ja no va poder més i indecisos volíem anar a Salou o al mas, però vam pensar de moment instal·làs aquí i després ja veurem, i a les 7 de la nit, a fosques, vam marxar o millor dit fugir, atemorits...»

Qui es quedava a Reus vivia prop del refugi o anava a dormir al refugi... com recorda Francisca Ferré: «A les nits, a l'últim ja anàvem al refugi. Van fer un refugi allí on hi havia el gas, que hi havia aquelles calderes tan maques, doncs a sota es va fer un refugi i anàvem a dormir al refugi cada nit».

La vida quotidiana canvià totalment. El perill constant obligava tothom a prendre precaucions en haver-se de moure per la ciutat. La gent coneixia on eren els refugis i per transitar per la ciutat, per seguretat, procurava passar sempre per on n'hi havia, com apunta Hermínia López: «segons per on passava a l'anar a casa, sabia tots els que hi havia, de refugis»

La gent transitava pels carrers entrant i sortint continuament dels refugis. D'aquí que en el record es puguin trobar testimonis com aquest: «Al carrer del Carme, al capdamunt de les Basses, hi havia una boca de refugi que donava a la plaça del Prim i jo, per anar a treballar al Campanaret, passava per sota el refugi i sortia a la plaça del Prim, així tot el carrer de Sant Llorenç el passava per sota el refugi i si tocaven les sirenes jo ja era baix.» En aquest cas la memòria la traeix, perquè el refugi de la patacada no arribava a la plaça Prim. Sortia al carrer de Sant Llorenç i a prop, al mateix carrer hi havia un accés al de la plaça Prim...

Després encara hi hagué uns altres moments intensos de bombardeigs, el març, el juliol en iniciar-se la batalla de l'Ebre i finalment les darreres tres setmanes de la guerra. En total hi hagué un centenar de bombardeigs que ocasionaren almenys 214 morts (la meitat al mes de gener de 1938) per l'efecte directe de la metralla. Mai sabrem però el nombre real de víctimes mortals...